

Habáni optikou Malokarpatských pamiatok

Pavol Krajčovič¹

¹ Katedra historických vied a stredoeurópskych štúdií. Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave; Námestie Jozefa Herdu 2, 917 01 Trnava; pavol.krajcovic@ucm.sk

Grant: VEGA 1/0231/23

Název grantu: Priestorové diferenciácie prirodzeného pohybu obyvateľstva na Slovensku od konca 19. storočia do konca 20. rokov 20. storočia.

Oborové zamčrení: AB - Dějiny

© GRANT Journal, MAGNANIMITAS Assn.

Abstrakt Predkladaná štúdia sa zaoberá vybranými národopisnými poznatkami o komunite nemecky hovoriacich anabaptistov - habánov z obdobia 19. storočia. Práve v tejto časovej perióde vzniklo v rámci uhorského národopisu niekoľko publikácií, ktoré sa do značnej miery zaoberali národnostnou a etnickou štruktúrou obyvateľstva Uhorska. Cieľom môjho príspevku je menovite analýza práce Pála Jedlicsku (1844 – 1917). V jeho dvojvázkovom diele Malokarpatské pamiatky (Kiskárpáti emlékek) sa totiž popri inom nachádzajú aj zaujímavé poznatky o skúmanej habánskej populácii.

Kľúčová slova história, habáni, anabaptizmus, Malokarpatské pamiatky, Pál Jedlicska

1. ÚVOD

Za súčasť nemecky hovoriacej populácie, ktorá v minulosti žila na slovenskom území sú považovaní aj habáni. Je to etnonymické pomenovanie pre jednu z anabaptistických (novokrstenských) skupín, ktorej príslušníci vo všeobecnosti pochádzali z územia terajšieho Švajčiarska či Tirolska (Horváthová, 2002; Pöss, 2002). V priebehu 16. storočia sa začali usádzať na južnej Morave a neskôr aj na západnom Slovensku. Ich najznámejšie usadlosti sa nachádzali predovšetkým na Záhorí (Sobotište, Veľké Leváre, Moravský Svätý Ján). Osídlili však aj oblasť východnej strany malokarpatského pohoria (Častá, Horné Orešany, Košolná, Chtelnica) a prenikli dokonca aj na územie v údolí rieky Váh (Dubnica, Soblahov, Trenčianska Teplá). Na základe ich zmyslu pre združovanie sa, ktorý vychádzal z ich viery, vytvárali spoločné sídla tzv. dvory (Horváthová, 2002; Rainer, 1985).

Popri mnohých remeslách boli habáni známi najmä výrobou kvalitnej keramiky, kovových predmetov, spracovávaním kože a súkna. Vzhľadom na vysokú kvalitatívnu a technologickú kvalitu svojich remeselných výrobkov sa stali významným zdrojom príjmov pre feudálne panstvá, na ktorých mali povolené sídliť. Vrchnosť im povolila zriadiť si vlastnú náboženskú, obecnú a školskú samosprávu (Đurkovská, 2007). Z dôvodu mnohých vojenských konfliktov, počas ktorých boli habánske sídla niekoľkokrát vyrabované a taktiež náboženských perzekúcií (protireformácia), začali postupne jednotlivé habánske usadlosti zanikať. Značná časť členov habánskej komunity sa rozhodla v 18. storočí opustiť územie

západného Slovenska a presúvala sa do Sedmohradska, južného Ruska, Kanady či Spojených štátov amerických. Na prelome 19. a 20. storočia už boli habáni, ktorí ostali aj naďalej žiť na Slovensku, takmer úplne asimilovaní so slovenským obyvateľstvom (Rainer, 1985). Napriek tomu však ešte v prvej polovici 20. storočia existovali explicitne na troch lokalitách v rámci Záhoria (Veľké Leváre, Sobotište, Moravský Svätý Ján) habánske dvory. Žili tu potomkovia habánskeho obyvateľstva s istou formou vlastnej samosprávy (Beblavý, 1934; Beranek, 1941).

V rámci môjho príspevku sa zameriavam na analýzu a interpretáciu poznatkov, ktoré pochádzajú z diela Pála Jedlicsku. V jeho dvojvázkovom diele Malokarpatské pamiatky (Kiskárpáti emlékek) sa totiž okrem iných údajov etnografického charakteru, nachádzajú aj dôležité poznatky o usadlostiach, spôsobe každodenného života a histórii habánskeho obyvateľstva. Metodický postup mojej práce pozostáva predovšetkým zo získavania a triedenia historických prameňov a informácií (heuristika), ich následnej kritickej analýzy a interpretácie. Z hľadiska môjho výskumu je kritická analýza dôležitým prvkom pri skúmaní objektívnej historickej reality, keďže skúmané dielo mohlo byť ovplyvnené vtedajšími dobovými reáliami (napríklad stereotypy etnického a náboženského charakteru).

2. MALOKARPATSKÉ PAMIATKY

Nepochybne dôležitou osobnosťou uhorskej odbornej spisby 19. storočia bol regionálny historik, zberateľ, pamiatkar, archeológ či dokonca neskorší pápežský prelát Pál Jedlicska (Pavol Jedlička). Počas svojho knazského pôsobenia v Častej sa začal intenzívne zaujímať o regionálne dejiny. Odrazom toho je jeho štúdia z roku 1868 o častianskych pamätihodnostiach, ktorú vydal v maďarsky písanom periodiku Uhorský Sion (Magyar Sion) (Jedlicska, 1868). Pomerne prehliadaným faktom však je, že Jedlicska vydal aj dva hodnotné registre. V prvom z roku 1897, ktorý nesie názov Rábsky hrdina Mikuláš Pálfi a jeho doba 1552 – 1600 (Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552 – 1600) uviedol stručné obsahy celkovo 1160 listín. Pochádzali prevažne z archívu červenokamenskej línie Pálfičovcov (Jedlicska, 1897). V roku 1910 vydal v Budapešti registár s názvom Originálne úryvky z listinnej zbierky Pálfičovcov 1401 – 1653 a ich životopisy (Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához 1401 – 1653 s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai). Táto práca obsahuje 1109 stručných

obsahov listín, ktoré väčšinou pochádzali z rodového archívu Pálfiovcov (Jedlicska, 1910).

V slovenskom prostredí je najznámejším dielom Pála Jedlicsku dvojzväzková historická publikácia Malokarpatské pamiatky (Kiskárpáti emlékek). Prvý zväzok vyšiel v roku 1882 a nesie podtitul *Od Červeného Kameňa po Smolenice* (Vöröskötöl-Szomolányig) (Jedlicska, 1882). Druhá časť z roku 1891 má podtitul *Od Ostrého Kameňa po Nové Mesto nad Váhom* (Éleskötöl-Vágújhelyig) (Jedlicska, 1891). V oboch zväzkoch Malokarpatských pamiatok sú zachytené dejiny hradných panstiev, ich majiteľov, poddanských obcí a mestečiek. Pri písaní práce Jedlicska využil rôznorodé písomné pramene pochádzajúce z viacerých archívov. Mnohé poznatky však získal aj prostredníctvom terénneho pozorovania.

Dielo Malokarpatské pamiatky je prínosné aj z etnografického hľadiska. V časti z roku 1882 sa nachádza opis dvoch, v tom čase už neexistujúcich habánskych usadlostí nachádzajúcich sa v Košolnej a Vlčkovciach. Poznatky o nich získal Jedlicska z nemecky písanej kroniky, ktorej autorom bol Ján Čederla a bola majetkom dechtického notára (Jedlicska, 1882). Na základe informácií z tejto kroniky zo 17. storočia Jedlicska konštatoval, že prvé správy o habánoch v Košolnej sú z roku 1626. Mal tu byť zapísaný aj údaj o tom, že v októbri toho roku (1626) museli tam žijúci anabaptisti spolu so svojimi súvercami z Vlčkoviec opustiť na tri mesiace svoje obydlia z dôvodu rabujúcej cisárskej jazdy. Vojaci, ktorí prenikli do Košolnej dokonca habánom odcudžili osem kusov dobytku a dva kone. Okrem toho podpalili aj ich stodoly a príbytky. Tu sa však drancujúce vojsko nezastavilo. Vlčkovskí habáni zas zo strachu pred armádou, ktorá mierila smerom k Šintave, utiekli do Trnavy a na Červený Kameň (Jedlicska, 1882).

Jedlicska však konštatoval, že v tomto období (17. storočie) bola veľká časť vlčkovských habánov vyhubená Turkami. V Čederleho kronike boli zapísané rozsiahle informácie o turecko-tatárskom útoku, ktorý sa odohral 3. septembra 1663 medzi desiatou až jedenástou hodinou predpoludním. Anabaptisti boli prekvapení rýchlym útokom. Niektorí boli zabíjaní a štyridsiatich troch vzali do otroctva. Preživší sa ukryli na poliach a pri jazere a neskôr našli útočisko na Červenom Kameni. Tu mali žiť vyše roka v značnej biede. Počas rabovania vlčkovského habánskeho dvora útočníci ukoristili osem koní, dvadsaťštyri kusov hovädzieho dobytku a štyristo päťdesiat oviec. Navyše 6. septembra tu vypukol požiar a dvor bol úplne zničený. V dobe písania práce (druhá polovica 19. storočia) sa už podľa Jedlicsku pamiatka na habánov z kolektívnej pamäte miestneho obyvateľstva Vlčkoviec postupne vytratila. Ostala len vedomosť o mieste, kde sa nachádzal ich dvor (Jedlicska, 1882).

Pri zisťovaní informácií o habánoch sa Jedlicska zamerával aj na výskum matrik. Podľa jeho tvrdenia bolo možné v matričných záznamoch obce Suchá nad Parnou z rokov 1637 – 1716, identifikovať niektoré mená rekatolizovaných anabaptistov z Košolnej. Ktoré osoby to boli však neuviedol. Zaujímavá je aj zmienka o habánskom dvore v tejto obci (Košolná). Nachádzal sa v severnej časti dediny, vedľa mlyna. Ešte v 19. storočí vraj miestne obyvateľstvo túto lokalitu poznalo pod pomenovaním habánsky dvor. V istom období mala byť anabaptistom jeho správa odňatá a na ich miesto boli prizvaní migranti z Čiech, Moravy a Sliezska. Zaznamenal taktiež maďarské a slovenské pomenovanie pre dvory: anabaptista udvarnak, resp. habánsky dvor. Za najvýznamnejšie habánske usadlosti však Jedlicska považoval tie, ktoré boli v Sobotišti a Veľkých Levároch (Jedlicska, 1882).

Pri zmienke o náboženskom živote novokrstencov, Jedlicska uviedol stručný údaj týkajúci sa minulosti všetkých habánskych usadlostí. Najvýznamnejšími osobami na čele jednotlivých habánskych dvorov

boli duchovní vodcovia – kazatelia. Tieto osoby mali zároveň aj sudcovské právomoci a spravovali rozličné administratívne záležitosti. Habáni z Košolnej však podľa neho neboli početní a preto si nemohli dovoliť financovať vlastného duchovného predstaviteľa (Jedlicska, 1882).

Na inom mieste textu Jedlicska spomína aj jedno z typických habánskych remesiel – hrnčiarstvo. Podľa neho bolo pravdepodobné, že práve v Košolnej kedysi toto remeslo (hrnčiarstvo) mimoriadne prekvitalo. V súkromných zbierkach niektorých ľudí sa totiž zachovalo značné množstvo rozličnej habánskej keramiky, ktorá mala podľa ústnej tradície pochádzať z Košolnej. Dokonca sa medzi miestnym vidieckym obyvateľstvom udržalo povesenie o tom, že v Košolnej sa vyrábali tie najkrajšie hrnčiarske výrobky (Jedlicska, 1882).

Najväčší priestor venoval Jedlicska habánom v druhom zväzku Malokarpatských pamiatok. Na približne troch stranách sa venoval takmer výlučne anabaptistom žijúcim v Dehticiach. Domnieval sa, že počiatky habánskeho osídlenia v tejto obci možno siahali až do prvej polovice 16. storočia. Opíral sa o list grófa Tomáša Erdődyho, ktorý bol napísaný v Smoleniciach 23. mája 1606. Nachádzal sa v ňom údaj od dechtického farára Alberta Bohdanovského (Bogdanóczi), podľa ktorého dávnejšie v čase kacírskych farárov (régente az eretnek plébánosok) sedliaci odcudzili obom dechtickým kostolom niekoľko pozemkov. Táto správa bola pre Jedlicsku dôkazom, že už začiatkom 16. storočia sa mali v Dehticiach nachádzať protestantskí duchovní. Nebol si však istý, či sa jednalo priamo o anabaptistov, alebo inú skupinu protestantov (Jedlicska, 1891).

O histórii dechtických habánov mal Jedlicska k dispozícii viacero údajov. Pevne sa tu usadili v roku 1626. Na základe informácií z erdődýovského archívu v Čhtelnici im bol do užívania daný dom. Viazalo sa to však na rôzne protislužby. Pravdepodobne sa jednalo o časť zisku z ich remeselnej práce. V roku 1650 mali od grófký Alžbety Erdődyovej prenajatú časť kaštieľa v neďalekej Čhtelnici. Zároveň boli v tom istom období v Dehticiach usadení v prenajatom dome od grófký Judity Amádeovej. Niektoré majetky mali aj v obciach Kátlovce, Horné Dubové, Kočín (dnes Kočín-Lančár) a Šterusy (Jedlicska, 1891).

Písomné správy z neskoršieho obdobia, ktoré Jedlicska zaznamenal, už svedčia o tom, že sa v Dehticiach v druhej polovici 17. storočia vytvorila kompaktná habánska komunita. K roku 1663 napríklad uviedol, že z tohto obdobia pochádza záznam o habánskom dvore. Správy o ňom pochádzajú aj z 18. storočia. Konkrétne zo závetu grófa a zároveň krajinského sudcu Juraja Erdődyho (Jedlicska, 1891). Jedlicska opísal aj lokalizáciu habánskeho dvora. Nachádzal sa na severovýchodnej strane obce. Jeho autonómne postavenie v rámci Dehtíc je evidentné podľa toho, že tento dvor bol od nehabánskej populácie oddelený tokom potoka Blava (Jedlicska, 1891). Domy, ktoré boli súčasťou dvora, boli podľa Jedlicsku ešte v blízkej minulosti v pôvodnom stave. Boli typické tým, že mali vybudované obývatel'né podkrovie. Na inom mieste textu Jedlicska vyzdvihol odolnosť habánskych striech, ktoré boli vyrábané zo slamy a blata. Mali životnosť sto rokov a boli dokonca ohňovzdorné (Jedlicska, 1891).

Pri zmienke o remeslách, Jedlicska zaznamenal, že habáni z Dehtíc sa venovali predovšetkým hrnčiarstvu a do istej miery aj čižmárstvu (csizmadia). Zapísal však aj všeobecný údaj, vzťahujúci sa na všetkých habánov na Slovensku. Podľa neho sa medzi členmi tejto komunity našli všetky typy remeselníkov. Menovite to boli najmä krajčíri, obuvníci, nožiari, súkenníci a hrnčiari. Znakom ich prísnej disciplíny bolo to, že počas výkonu takmer vôbec nerozprávali (Jedlicska, 1891).

Pomerne podrobne sa Jedlicska venoval aj habánskemu vierovyznaniu. Anabaptisti na základe jeho tvrdenia uznávali len krst, ktorý sa konal v dospelosti. Krsty novorodencov považovali za neplatné. Každá habánska usadlosť mala osobu, ktorá bola určená na šírenie Božieho slova. Tento náboženský predstaviteľ bol volený spomedzi tzv. starších bratov a mal na starosti náboženský život členov svojej komunity. Súčasťou toho bolo napríklad krštenie či vzdelávanie ostatných starších bratov v otázkach viery. Hlásal prijímanie pod obojakým spôsobom a ak bol náhodou vyučený v nejakom remese, tak sa venoval aj tejto svetskej stránke každodenného života. Zároveň mali Anabaptisti žijúci v rámci jedného obvodu (viacero dvorov) aj hlavného duchovného, ktorému prislúchali aj najvyššie svetské právomoci. Podľa Jedlicsku bolo jeho postavenie možné prirovnať ku katolíckemu biskupovi (Jedlicska, 1891).

Počiatky formovania anabaptizmu bolo podľa Jedlicsku možné datovať do obdobia života niekoľkých významných teológov a zároveň reformátorov. Konkrétne sa jednalo o Tomáša Münzera, Martina Cellariusu a Mikuláša Storchu. Svoje učenie mali najprv hlásať v Sasku, konkrétne v meste Zwickau. Odtiaľ sa následne tieto reformné myšlienky rozšírili do Švajčiarska a južného Nemecka. Neskôr sa objavili aj v Čechách a na Morave. Hlavným pilierom anabaptizmu bola na základe Jedlicskovho tvrdenia, správa spoločného majetku. Práve kvôli rovnostárskemu spôsobu života boli anabaptisti častým objektom rôznych perzekúcií, keďže ním mali narušovať autoritu jednotlivých vrchností. Zároveň odmietali modlárstvo, čiže uctievanie rôznych sôch a obrazov (Jedlicska, 1891).

3. ZÁVER

Napriek tomu, že najrozsiahlejšie informácie o habánoch na Slovensku je možné nájsť predovšetkým v odbornej spisbe z 20. storočia, do istej miery sa im venovali aj autori píšuci v skorších obdobiach. V 18. a 19. storočí vzniklo celé množstvo obsahovo rozsiahlych národopisných prác. Tie sa z veľkej časti venovali popisu jednotlivých národností, etník a etnografických skupín, žijúcich na území vtedajšieho Uhorska. Neoddeliteľnou súčasťou vtedajšej uhorskej odbornej spisby bol aj Pál Jedlicska. V jeho dvojzväzkovej publikácii sú popri inom uvedené dôležité poznatky týkajúce sa habánskeho osídlenia na Slovensku.

V prvom zväzku z roku 1882 sa Jedlicska zamerával na osudy habánov z Košolnej a Vlčkoviec v 17. storočí. Zachytil konkrétne poznatky o tom, ako boli z dôvodu početných útokov rabujúcich armád (turecko-tatárske vojsko, cisárska jazda), ich dvory zničované. Vlčkovský dvor bol dokonca v roku 1663 úplne zničený. Zaujímavé je aj Jedlicskovo pojednanie o hrnčiarsťve. Ešte v druhej polovici 19. storočia sa v kolektívnej pamäti miestneho obyvateľstva zachovalo povedomie o tom, že hrnčiarske výrobky z Košolnej boli najkrajšie.

V druhom zväzku Malokarpatských pamiatok, kde sa objavujú takmer výlučne informácie o dechtických habánoch, je pomerne

detailne popísaný ich náboženský život. Zapísané poznatky sa však vzťahovali na všetkých anabaptistov. Počiatky formovania ich viery bolo možné podľa Jedlicsku lokalizovať do Saska. Každý habánsky dvor mal svojho vlastného duchovného predstaviteľa, ktorý mal na starosti náboženský život danej usadlosti. Krstil, vzdelával svojich súvercov v oblasti viery a prijímal pod obojakým spôsobom. Okrem toho boli habáni odporcami modlárstva.

Zdroje

1. BEBLAVÝ, M. Sobotište. In: *Devín*, 1934, roč. 3, č. 4, s. 54-55.
2. BERANEK, F. J. *Die deutsche Besiedlung des Pressburger Grossgaus*. München: Verlag Max Schick, 1941. 91 s.
3. ĐURKOVSKÁ, M. História nemeckého osídlenia na území Slovenska do začiatku 19. storočia. In: *Človek a spoločnosť*, 2007, roč. 10, č. 2, s. 1-11. ISSN 1335-3608.
4. HORVÁTHOVÁ, M. *Nemci na Slovensku: etnokultúrne tradície z aspektu osídlenia, remesiel a odievania*. Komárno: Fórum inštitút pre výskum menšín, 2002. 123 s. ISBN 80-8062-152-7.
5. JEDLICSKA, P. Vöröskő vára s történeti emlékei. In: *Magyar Sion*, 1868, roč. 6, č. 1, s. 194-202.
6. JEDLICSKA, P. *Kiskárpáti emlékek. Vöröskőtől-Szomolányig: Hely és művelődéstörténeti tanulmány*. Budapest: Nyomatott a Hunyadi Mátyás Intézetben, 1882. 343 s.
7. JEDLICSKA, P. *Kiskárpáti emlékek. Éleskőtől-Vágujhelyig: Hely és művelődéstörténeti tanulmány*. Eger: Nyomatott az Érseki Lyceumi könyvnyomdában, 1891. 590 s.
8. JEDLICSKA, P. *Adatok erdődi báró Pálffy Miklós a győri hősnek életrajza és korához 1552 – 1600*. Eger: Az Érseki Lyceum, 1897. 820 s.
9. JEDLICSKA, P. *Eredeti részletek gróf Pálffy-család okmánytárához (1401 – 1653) s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest: Stephaneum, 1910. 760 s.
10. PÖSS, O. Karpatskí Nemci. In: *História*, 2002, roč. 2, č. 6, s. 17-19. ISSN 1335-8316.
11. RAINER, R. *Pressburger Land und Leute. Die Deutsche Siedlungsgeschichte des Pressburgerlandes. Bilder von Alt-Pressburg. 2. vermehrte Auflage*. Wien: Verlag der Karpatendeutschen Landsmannschaft in Österreich, 1985. 109 s.